

KIRÁLY ISTVÁN MIKSZÁTHJA

(Király István : Mikszáth Kálmán — a Művelt Nép »Nagy magyar írók« sorozatában — 1952. 267 l.)

Király István Mikszáth-pályaképe elsőrangú nyeresége az új magyar irodalomtudománynak s egyben eleven cáfolata annak az itt-ott hangoztatott és szerencsére alaptalan hiedelemnek, mintha az új magyar irodalomtörténet nem tudna lépést tartani a magyar élet és tudomány rohamos és általános fejlődésével. Hozzátehetjük mindgyárt azt is, hogy Királynak ez az első könyve nem is csak egy szempontból nevezetes esemény irodalmi életünkben. Először, mert elsőnek alkalmazza egy egész könyvben, egy jelentékeny témára s a századforduló irodalmán belül, a marxista-leninista esztétika módszerét éspedig nem nyersen és elstelve, nagyon is jólismert közhelyek kényelmes ismétlésével (ilyen esztétikai közhelyet nagyjótól is legfeljebb egyet-kettőt találunk nála, azokat is elmosódva s mintegy a szövegben feloldódva), hanem, mint művésszel párosult tudós, tapintatosan, árnyalatosan, mindig a téma körén belül s a témához tapadó közvetlen és eredeti megfogalmazásban. Másodszor, mert ez a szép könyv egy nagy magyar íróról ad új és meggyőző pályaképet s elvégzi jó pár évtizedre azt a Mikszáth-értékelést, amely húsz-harminc évenként minden nemzedék kötelessége minden nagy írónk irányában s mindjárt meg is állapíthatjuk, hogy Király Mikszáth-arképe teljesebb, igazabb és vonzóbb minden eddigi elődje ilyenemű munkálatánál, nemcsak a Várdaiénál és a Gyöngyösyénél (Rubinyi Mózes teljes Mikszáth-életrajza még csak most van készülöben), hanem a Schöpflinénél is, amelynek nem csekély eredményeit újabb eredményekkel gazdagítja s a »mulattató« Mikszáthot magyar klasszikussá avatja. És végül ezzel a könyvvel új magyar irodalomtörténész, új magyar kritikus jelentkezik, az, akit eddig csak cikkeiből s tanulmányaiból ismertünk s aki most egy nagy téma révén új szemléletet alkalmaz, új távlatokat villant fel a magyar irodalomtörténetben. Nemcsak a költőnek s a szépírónak — a tudósnak, a kritikusnak is megvan az a

bizonyos tavaszi periódusa, amikor első nagy munkájába minden fiatalos hevét, minden szerzett tudását, minden igaznak s újnak érzett találatát beleönti, s amikor minden friss teljesítményén is túláradnak a még frissebb ígéretek. Ilyen lehetett annak idején a fiatal Belinszkij vagy a fiatal Gyulai; s így véljük látni e könyv révén Mikszáth fiatal biográfusát is, tele könyvén túl, könyve távlatában újabb könyveket sejtető célszavak és témacsírák forrongásával.

Már a könyv szerkezete is ilyen gondolatbőségre mutat. Király főcélja, — a könyv gerince — a realista Mikszáth Kálmán fejlődésének bemutatása s e fejlődés menetét a bevezető fejezetek után négy periódusra tagolja: az önálló hang megtalálásával Mikszáth a realizmus útjára lép s miután pályája delelőjén sikerül azt meghódítania, élete utolsó szakaszában, legjelentősebb műveiben mint nagy kritikai realista búcsúzik az élettől és az irodalomtól. Ez a tétel, ez a tagolás épp oly meggyőző, mint tetszetős, s ha most Király függelékül még néhány Mikszáth-problémát tárgyal, ezt bizonyval nem a tétel szűk korlátai miatt teszi, hanem mert a tételen túl még mindig sok a mondani-valója s csak nehezen tud elszakadni kimeríthetetlennek érzett témájától. Azzal, hogy Király nagyjából s egészében ilyen új és szintetikus Mikszáth-képet tudott megvalósítani, nemcsak a Mikszáth-kritika eddigi tévedéseivel s tévovázásával sikerült leszámolnia, hanem a Mikszáth pályájában s egész életében rejlő tagadhatatlan ellentmondásokkal is — bár félő, hogy az utóbbiakat ez az ő bátor szintézise sem oldja fel teljesen s talán ezért is érzi szükségét a Függelék utólagos és még nyomatékosabb fejtegetéseinek. Bizonyos, hogy a régebbi kritika Mikszáthot nem tudta »hova tenni« s hol aféle pipázó és anekdotázó »nagy palócna«, hol vidéki, felvidéki, »regionális« elbeszélőnek, hol Jókai utódjának, hol Jókai ellenfelének, hol egyszerű humoristának, hol meg kiábrándult bölcsnek ábrázolta s volt, aki

(mint Zsigmond Ferenc) nagy francia kortársával, Anatole France-szal vette össze — anélkül, hogy bármelyik is összképe tudta volna hozni Mikszáth szinte rejtélyes sokféleségét. Király tétele, a romantikától a realizmus felé törő, a realizmust meghódító s a végső fokon kritikai realistává váló Mikszáthról, akinek pályája hídként ível Jókai és Móricz Zsigmond, 1848 és 1919 között, csak az első pillanatban tetszik merésznek és szokatlannak s Király művészi érzékére s írói tapintatára vall, hogy ezt a tételt inkább csak sejteti, mint hirdeti, inkább a tények és az okfejtések (sokszor csak az okfejtések) láncolatával sugallja, mintegy az olvasóra bízva, hogy a kapott gondolatcsírárt ő maga fejlessze tovább. Ebben a szép tételben (amelyet Király egyszer majd bizonyosan külön is kifejti) benne van a jó marxista s a vérbeli irodalomtörténész becsvágya, hogy semmit se lásson magában, semmit se hagyjon elszigetelten — és benne van ugyanakkor a magyar irodalomtörténet minden nevesebb művelőjének az egész magyar irodalmat átölelő szeretete, az, amely Toldy Ferentől egészen Horváth Jánosig s azon túl egy képből óhajta szemléltetni a fejlődés folytonosságát, csatornákkal és hidakkal, fő és mellékutakkal, forrásokkal és vízvázalatókkal. Jókai s Mikszáth hasonló és különböző vonásait Király is, mások is sokszor fejtegették; Mikszáth és Móricz kapcsolatait Király csak itt-ott említi meg, talán mert ezt az egész kérdést külön tanulmányra tartogatja. Móricz szerette Mikszáthot, bizonyos, hogy sokat tanult tőle s Mikszáth halála alkalmából igen szép és jellemző cikket írt róla a Nyugatba. Az az egy, igaz: keserű Mikszáth-ellenes megjegyzés, amelyet Móricz, egy Bródy-dícséretben, 1918-ban tett közzé a Színházi Életben (s amelyet ugyanez a lap 1925-ben, Bródy-emlékszámban is közölt) nem tekinthető perdöntőnek s egyáltalán nem változtat Móricz lényeges Mikszáth-csodálatán, mert hisz ezzel a mondattal a Szegény Emberek írója, 1918-ban, az októberi forradalom előtt, a hivatalos magyar világ bálványozott Mikszáthját, magát ezt a világot, ezt a bálványozást ostorozta s akkor, igen érthetőn, inkább a különbségeket, mintsem az egyezéseket látta a maga és a Mikszáth szemlélete között. Viszont ha Móricz egész pályáját nézzük, valóban több vonást találunk nála, ami mikszáthi örökségnek látszik, mint ahogyan Mikszáthnál is nem egy lényeges vonás mutat előre, Móricz irányában — s Király könyve, a sorok közt inkább, mintsem erőnek erejével, éppen ezt érzeteti egyre s nem ok nélkül az olvasóval.

De amíg Mikszáth realizmusa, írói nagysága és teljessége mintegy magától, spontánul bontakozik ki a könyvből s míg az olvasó

nemhogy ellenkezze Király szép és magvas érvelésével, hanem ellenkezőleg: hálás néki, hogy új jogcímet talált Mikszáth minden eddiginél mélyebb és átfogóbb értékelésére (akit csak könnyű szórakoztatónak néztünk, remekíróvá, tanítóvá szépül!) — féltő, hogy Mikszáth emberi, életbeli zökkenőit még Királynak sem sikerült egészen összhangba hozni Mikszáth írói géniuszával. Pedig milyen gyengéden, milyen ékeszólón védi dédelgetett írójának sokszor védhetetlen gyengéit is! mily vigyázva, mily óvatosan beszél Mikszáth pályája »ellentmondásairól«, írói útjának »töréseiről«, el nem hallgatható »botladozásairól!« s mennyire szép magyarázatot talál Mikszáth hosszú képviselőségére, a Tiszákkal való barátságára, a gentryvel való hol együttérző, hol pedig elutasító, de semmiképpen sem egységes magatartására, a munkásságot, a forradalmat nem ismerő, vagy elítélő szemléletére! Mint a bibliai Noé fia, ő is bő palástot borít a szeretett ősapa szegyenére, amiben, igaz, több a kegyelet, mint a mindenáron való igazság, amiben mégis nem annyira a szépítő szándék a nyilvánvaló, mint Királynak, a marxistának és Királynak, a moralistának az a nemes és annyira emberi erőfeszítése, hogy Mikszáthot, az embert is egy szintre hozza, egységbe foglalja Mikszáthtal, az alkotóval. Hogy kiemeli mindenütt, amennyire e pályakép keretei engedik, Mikszáth valóban meghatóan szép s nem egyszer magasrendű jellemvonásait, házassága történetét, tiszta családi életét, igénytelenségét, jóságát, a gyengék, a szegények, a kitagadottak iránti szeretetét s hogy iparkodik minden »rosszat« (mint ezt már Ady rajongói is tették) a körülmények, a környezet, a kor rovására írni! Csakhogy itt nem egyes vonásokról, nem egyes esetekről van szó, hanem Mikszáth írói helyzetéről a korabeli magyar életben, bámulatos népszerűségéről a korabeli magyar irodalomban s itt oly hangok, oly tanúságok merülnek fel a népszerűséggel szemben, amelyek nem egészen mellőzhetőek. Mikszáth közönségéről, arról a közvetlen légkörről, amelyben Mikszáth művészete kivirágzott s amellyel akarva-nemakarva bizonyos szimbiózisban élt, Mikszáth életírói közül legfeljebb Schöppflin ejtett pár szót, holott talán épp ennek a közönségnek a kialakulása, meghódítása, megtartása, bizonyos fokig való nevelése s általában Mikszáthtal való szűkebb és tágabb kapcsolatai adhatnák meg a mikszáthi ellentmondások magyarázatát. Schöppflin például utal arra, hogy a női olvasók csak Szent Péter esernyőjétől fogva követik árkon-bokron át Mikszáthot, aki meg épp akkor írja idillikus szerelmi történeteit. Maga Mikszáth is jól tudja, keserves fiatalokrából tudja, milyen könyvek jók arra, »hogy a publikum megvegye és élvezetet találjon

bennük. Schöpflin még Mikszáth műformáit, a rajzot, a tárcát, a folytatásos regényt is az akkori sajtóból s az akkori közönség igényeiből magyarázza s a századvégi irodalomban, Jókai és a külföldi regények között, Mikszáth maga verekszi ki, magának kell kiverekednie mind helyét, mind pedig közönségét s valamennyi teljesítménye közt semmiképp sem ez az utolsó. Mármost azok, akik közről látták Mikszáth jogos népszerűségének szinte rohamos növekedését, nem mindig csak féltékenységből, megnemértésből aggályoskodtak, hanem talán azért is, mert ilyen nagy tehetségtől egyre nagyobb, egyre többet vártak. Király futólag idézi Tolnai Lajos gáncsolódását, nem szólva Gyulairól és Péterfyről, akik a kezdő Mikszáthot bírálták; hadd tegyük hozzá az Ambrusét, amelyből főképp az tetszik ki, mily magasra értékelték íróársai Mikszáthot s milyen sokat vártak tőle — a lehetetlent!

»Nem találják önök különösnek — írja egy Hét-beli cikkében Ambrus, Jókai *Trenk Frigyesének* s Mikszáth *Szent Péter esernyőjének* évében, 1895-ben — hogy a mi kitűnő íróink Trenk Frigyes változatos kalandjaival mulattatnak bennünket, vagy egy esernyő hányattatásait mesélik el pompás előadásban? Hogy azok, akik auktoritással szólhatnak akármiről, nagy előszeretettel keresik azokat a témákat, amelyek kiváltképpen a naív lelkeket érdeklik s óvatosan hallgatnak arról, ami a felnőtt embert szokta érdekelni? — Az orosz regényekből, folytatja a cikk, megértjük, micsoda átalakuláson ment át Oroszország az utolsó évtizedekben: »kinek a könyveiben keressük a mai Magyarországot? — »Dehát igazán nem történik ebben az országban semmi, amiről kitűnő elbeszélőinknek érdemes volna egyetmást mondaniuk? S hol van a nyoma munkáinkban... például annak a roppant fejlődésnek, melyen ez az ország 1867 óta keresztülment? — »Ki tudja, nem vesztenének-e a népszerűségükből, ha véletlenül olyan dolgokról szólnak, amelyek nem érdeklik a naív lelkeket? A komolyság, a mélység nem igen populáris dolgok. A népek nem kellene a tragédiák; a népek anekdóta kell».

Vádirat? nem, inkább sürgetés és mintha Mikszáth ily s hasonló hangokra válaszolna abban a cikkben, amelyet előszónak írt az 1902-es Almanach elé s amelyben mintha önmagával, másik énjével vitákozna: »Rajzold nekem az élő társadalmat, amit körülötted látsz, ez a feladat. A tükröt akarom, amelyben magamat is látom...» Az a tény, írja, hogy egyidőben a parlamenti társadalommal foglalkozott, még nem mentesség, mert hiszen parlamenti cikkeiben »glorifikálta a léhaságot»; s végül is azon a címen próbál megbékülni önmagával, hogy

most aztán »úgyis a hosszú lélekzetű munkák jegyében van».

Ha most még mindehhez hozzávesszük Ignótusnak már a Hétben kezdett s a Nyugatban is folytatott — egyébként mindig udvarias, sőt hódolatteljes — Mikszáth-polémiait, valamint Ady Mikszáth-cikkeit (1906-ban a Budapesti Naplóban, 1910-ben a Nyugatban s a Vasárnapi Ujságban), amelyek nem is az új irodalmat, inkább csak az új író helyzetét és magatartását állítják szembe a Mikszáthéval — mire következethetünk ezekből a tanúságokból? Először mindenekelőtt arra, hogy Mikszáth kivételes géniuszát mindenütt s fenntartás nélkül elismerték, de ugyanakkor arra is, hogy rendkívüli népszerűsége nem egyszer legjobb híveit is bizonyos meggondolásokra készíthette. A mi irodalmunkban, egész a legújabb időkig, a legnagyobb írók is úgyszólván maguk teremtették meg közönségüket s ez a közönség nem volt mindig méltó az író legjobb teljesítményeire s még kevésbé legigazabb szándékaihoz. Vajjon Mikszáth roppant népszerűsége, amely kora társadalmának minden rétegére kiterjedt, fiatalokra és öregekre, fővárosiakra és vidékiekre, »urakra és parasztoakra«, finnyás irodalmárookra és egyszerű olvasókra, — nem nyugodott-e valami szerencsés vagy végzetes félreértésen? s minden mástól eltekintve mivel tudta úgy megbabonázni »uri gyámoltóit« (mint Ady mondja), azt az uralkodó osztályt, amelyhez tartozott, vagy tartozni vélt, vagy tartozónak számítot, akkor is, ha csak mulattatta, akkor is, ha bírálta, csúfolta és ostorozta? Schöpflin erre azt feleli — okkal-e, joggal-e, nehéz eldönteni — hogy az akkori emberek szívesen túrték a csipkedést s volt humoruk és érzékük a kritika joga iránt; vajjon? Hegel mondja Beaumarchais Figarójával kapcsolatban, hogy a főrendek azért nevettek saját osztályuk leleplezésén, mivel ez a nevetés felülemelté őket szegényükön! A századeleji Nosztykról és Dörykről nehezebb elhinni ilyen bonyolult lélekállapotot; az egyetlen magyarázat, hogy az a bizonyos úri osztály magához tartozónak nézte Mikszáthot s neki ezért lett volna szabad, ami másnak nem volt szabad? Király könyve, amely amúgyis oly gazdag a távlatos problémákban, mintha szándékosan siklana át ezen a nem jelentéktelen kérdésen, holott irodalom és társadalom sehol sincs tán oly közvetlen, szinte kézzelfogható közelségben, mint itt, az író közönségének, népszerűségének, hatékonyságának, irodalmi létének a síkján; lehet, hogy ezt a témát is egy újabb tanulmányra tartogatja s talán a nagy probléma fiók-problémáját is kifejti majd benne: a Mikszáth-utánczók, a Mikszáth-epigonok szirupos paródiáinak népszerűségét, amely bizonyos olvasó-réte-

geknél szinte a Mikszáthéval versenyzett.

De hadd térjek, ha csak futtában is, a könyv részletesebb átnézetére, megragadó vagy aggályos passzusainak felsorolására. Az első rész, amely a pályakezdés éveivel s Mikszáth korával foglalkozik, már hangjában és stílusában is jóleső középutat talál a nagyon is aprólékos és szétmorzsolódó biográfia s a nagyon is elvont pályakép között. Király annyira szereti tárgyát, hogy kezdetül fogva azonosul vele s egyes találati olyan frissek és fordulatosak, mintha magától Mikszáthtól származnának (8. l. Mikszáth nemességéről; 8—9. l. a gyermek és az öreg Mikszáth mesélőkedvéről). Ez az első negyven lap, mint egy nagy nyitány, minden tételt, minden motívumot magába foglal s minden érvelést, minden elemzést mintegy már előre sejtet, azért is oly gazdag és változatos: Mikszáth okosságának és humorának magyarázatát, a »lusta« Mikszáth legendájának eleven és határozott cáfolatát, 48 és 67 viaskodását Mikszáthban éppúgy mint egész korában, Mikszáth s a gentry viszonyát vagy Jókainak és Mikszáthnak, a romantikának és a realizmusnak bonyolult szétkülönülését. Legmegnyerőbb ebben az első részben Mikszáth igazi jellemének, szilárd életerejének, sugárzó hivatástudatának többszöri, leitmotívszerű hangsúlyozása: az erkölcsi vonásoknak ez a céltuzos emlegetése Királynál a klasszicizmus egyik legjobb öröksége, amelyet mintegy összeötvöz a mi korunk irodalmának tanító és példaadó szándékával. Ebben is hasonlít Mikszáthhoz, aki szerinte 48 havét az új magyar realizmussal egyesíti! A kor és Mikszáth kapcsolatainak finom és részletes kibogozása után szinte magától értetődően alakul ki a nagy téma: a realista művész fejlődésének négy, tisztán elhatárolódó szakasza. Mindez, ismétlem, szép is, meggyőző is; de mintha Király nem érné be azzal, hogy Mikszáthot elválassa, sőt elszakítsa a gentrytól, hanem (36—37. l.) egészen új réteget, a régi falusi Magyarország értelmiségét tömöríti Mikszáth köré, hogy ily módon rokonítsa a századelő haladó értelmiségével s ezzel együtt a Nyugatnak nem egy későbbi nagy írójával, Adyval és Móricz-cal, Kaffkával és Juhász Gyulával, Tóth Árpáddal, sőt Babits-csal is! Itt, félek, túlteng a kész elmélet, Király állandó kísérte s megvallom, csak nehezen és habozva követhetem: az ily feltevésekre mondják a kétkedő franciák, hogy csak az elme nézetei — des vues de l'esprit — s itt több tárgyi bizonyíték kéne az olvasó aggályainak legyőzéséhez. S hadd szóljak még, ugyancsak az első résszel kapcsolatban (bár később is akad erre példa) egy inkább szerkesztésbeli s későbbi kiadásokban könnyen helyrehozható hiányról: bizonyos ferencjózsefkori dolgok annyira ismeretesek az író előtt, hogy nem is

gondol szegény olvasóra, aki némileg kevésbé jártas a mult vagy a félmult labirintusában s bizony nem tudja, mi rejlett a »Keleti Vasút panamája« mögött (24. l.), mért kellett oly vihart a »Jánszky-ügy« s oly nagy visszhangot a »memorandumpör«? Viszont az ily feledeések is az írónak és témájának szoros összeforrottságát bizonyítják...

A második rész — a könyv második része — Mikszáth fejlődésének első periódusát elemzi, a hetvenes és nyolcvanas évek rövid átmeneti korszakát, amikor Mikszáth többéves pesti s hároméves szegedi újságíróskodása után a *Tót Atyafiakban* s még inkább a *Jó Palócokban* találja meg először a maga önálló frői hangját. Ez a rövid fejezet (45—57. l.) csak vázlatosan foglalkozik a szegedi évekkel, amelyeknek részletei s a Mikszáth fejlődésével való szövevényesebb kapcsolatai úgy látszik máris felkelthették, s talán épp Király könyve révén, fiatal irodalomtörténészeink figyelmét és kutatókedvét (Kispéter András Király-recenzióján kívül Sötétnélis van utalás erre az Irodalomtörténet legújabb, 1953. 3—4. számában). Igen szép ebben a fejezetben az első két híres Mikszáth-kötet sok szempontú elemzése: Király jó olvasó, jó író, s így válhatott olyan jó kritikussá és irodalomtörténésszé: nemcsak érzi, érezeteni is tudja a művek sajátos szépségét éppúgy, mint mélyebb összefüggéseiket az irodalmi áramlatokkal és a társadalmi alapokkal. Amit viszont a magyar romantikáról mond, az inkább Király felvillanó, káprázató találatkonyságára, mintsem a magyar romantika mélyére és egészére jellemző. S ha szabad egy alkalmi cikkben csak fel is vetni egy ily horderejű kérdést, ott ahol Király 1825 táján »a nemzeti függetlenség nagy gondolatát látja előtérben, nem volna pontosabb nemzeti függetlenség helyett nemzeti létről beszélni? mert hisz akkor is, később is ennek a veszélyezettsége vibrált a legnagyobbak elméjében s ez tette legjobb műveiket oly feszültté és patetikussá.

Sokkal drámaibb, lendületesebb, felvetett s nagyrészt megoldott problémákban gazdagabb a könyv harmadik szakasza, amely Mikszáthot főképp mint parlamenti tudósítót mutatja be, mint az apró vázlatok s a parlamenti karcolatok egyre népszerűbb íróját, »útban a realizmus felé. Itt vonultatja fel Király, kezdeti, kisebb portyázások után, védő és támadó érveinek szinte számlálatlan ütegeit a 90-es évek Mikszáthjának minél teljesebb magyarázatára. Mért lett Mikszáth, Király Mikszáthja, »mameluke«, vagyis kormánypárti képviselő? mért távolodott el 48-tól 67-nek a javára? s mért lett Tisza Kálmán jóbarátja? Király, természetesen, elveti a régebbi irodalomtörténet kényelemre, megalkuvásra, személyes motívumokra támaszkodó magyarázatát, amely nem is

lenne méltó az ő 48-on nevelődött s emberileg oly jellemes és ellenállhatatlan Mikszáth-jához; éppígy nem alkalmazza rá Balzac tetszetős példáját, vagyis a művek és a világnézet egyszerű kettéválasztását, amelyet Engels magyarázata óta oly szívesen alkalmaznánk minden »nehezebb« esetre! Nem, mondja Király, Mikszáth kénytelen volt elfogadni 67-et, egyrészt a békés haladásért, másrészt a nemzetiségi kérdés veszélyes bonyolultsága miatt, végül mert akkor, Mikszáth korában, már alig volt különbség 67 és 48 között s nem ő lett hűtlen 48-hoz, hanem a 48-as párti képviselők — s amely mértékben távolodott tőlük, úgy hagyta maga után, így Király, »az úri hazugságokate«, »az úri, nemzeti romantikát«. Valóban úgy érezzük, hogy Királynak van igaza s ami még több: ebből az okfejtésből egy tisztább, nemesebb, értelmesebb és valóságosabb Mikszáth kezd kibontakozni: az író elérte legfőbb célját — bár igaz, hogy, mint a bevezetőben mondtuk, nem egészen ezt érezzük a Mikszáth-értékelés lényegének.

Kár, hogy ez a fejezet nem foglalkozik eléggé Mikszáthtal, az újságíróval, a szó legjobb, legteljesebb értelmében. Mint a szegedi fejezetben, itt is csak megpendíti ezt a témát, amely pedig valószínűleg majdnem oly döntő jelentőségű, mint Mikszáth népszerűségének problémája (amikor — s ez a ritkább eset — nem egy nagy író népszerűségének érthetetlen hiányáról, hanem ellenkezőleg roppant népszerűségről panaszkodunk). Már Móricz is rámutatott (egyébként Király is idézi, ha nem is ugyanilyen értelemben) Mikszáth géniusának egyes újságírói alkatrészeire, ami nem Mikszáthot kisebbiti, hanem inkább az újságírás mesteriségét nagyobbítja. Az ő újságírói és írói sikerei kezdetben nagyrészt bámulatos aktualitás-érzéken, káprázatos »szemfülességén«, s a levegőben lógó témák ösztönös kitalálásán alapulnak s bár nem maradt újságíró, élete végéig kitartott kezdő kora műfajai, a rajz, a riport, a tárca, a csevegés, a tudósítás mellett s még a Noszty-fiút is, mint műfajt, hajlandó a riportból származtatni! Amellett a 90-es és a 900-as évek a magyar sajtó legzsúfoltabb, legellentmondásosabb éve, mikor az írók legtöbbje újságírásból volt kénytelen élni s amikor a hirtlap, mint Móricz mondja, egyszerűen megetté az irodalmat! (»Irodalom és újságírás«: ez a címe Ambrus egyik legjobb és legmegrendítőbb tanulmányának). S az a tény, hogy Mikszáth elkerülte annyi sok magyar író sorsát, hogy nem maradt rab-szolgája s nem lett áldozata a Sajtónak, az is csak Király tételét, Mikszáth jellemzilárd-ságát s hivatástudatát bizonyítja!

Ugyanennek a fejezetnek egy másik lényeges szakasza Mikszáth és az anekdóta kap-

csolataira vet világot (81—90. l.). Ez eddig az egész könyv legmeggyőzőbb, legékes-szólóbb, legmagvasabb fejezete s egymagában elegendő volna írója hivatottságának megállapítására. Amit az anekdótáról mond, általában és Mikszáthnál, a műfaj népi eredetéről, tipikus jellemeiről, helyzetéről és nyelvéről, aztán az anekdótizálás mult-századi divatjáról s a benne rejlő veszélyről (»út volt a realizmus felé, de nem megérkezés«), vagy a magyar széppróza anekdótizmusának a magyar társadalomhoz való viszonyáról s főképp a mikszáthi anekdóta fejlesztő és hátráltató kettősségéről — az az új magyar kritikai irodalom egyik legfigyelemreméltóbb teljesítménye s hozzáfogható, hirtelen, leg-feljebb Lukács Györgynél találhatnánk (mint pl. Balzac Veszett Illúzióinak ragyogó elemzésében). Király itt valóságos bűvész s az anekdóta műfajából, mint egyetlen virágmagból, egy egész pálya, egy egész század irodalmi flóráját kivirágoztatja, mindenütt kézzelfogható tények, szigorú okfejtések segítségével: ezt a tíz lapot idővel majd iskolákban fogják tanítani, mint a jó dialektikus módszer nem mindennapi mintaképet.

A könyv negyedik részével érünk Mikszáth fejlődésének harmadik állomásához: a realizmus meghódításához. Itt mintha Királyt dialektikája (a régi, nem a mai értelemben) kissé messzebbre ragadná, akár tétele bizonyítása, akár Mikszáth-rajongása miatt, mint amennyire egyébként oly fölényes józansága megengedhetné. Hangja is, ez a biztos, világos és oly tisztán csengő hang, ezúttal mintha rekedtebbé, indulatossabbá válna, akár ha a régebbi, polgári irodalom-történet, akár pedig ha Tisza Kálmán nyilvánvaló bűneit ostorozza — s talán épp ezért tetszik itt valamivel kevésbé meggyőzőnek. Eddigi kritikusi is a Mikszáth-Tisza-kapcsolatok elemzésén akadnak meg elsősorban — s joggal, mert Király Mikszáth kikerülhetetlen, bár nem mindig menthető megalkuvásaiért szinte mindig s kizárólag Tiszát teszi felelőssé, aki így akaratlanul is félelmes démonná növekszik a naív és tehetetlen Mikszáth megejtésére és megrontására. Királynak százszor is igaza van, ha Mikszáthot mind Tiszától, mind a züllő gentrytől mindenáron el akarja választani, mert Mikszáth nemcsak igen nagy író, hanem valóban talpig ember is volt, nageszű, jószágos, jellemes, — s ugyanígy joggal tiltakozik a polgári irodalomtörténetírás ama jókódo szándéka ellen, amely Mikszáthot, »ezt a nagy okos embert szentimentális kispolgári lélekké alacsonyította«. Viszont nem túloz-e kissé, (legalábbis a kifejezésben), amikor azt írja, hogy Mikszáth »hegyecsként magasodott ki« az úri Magyarország mocsarából? (107. l.) Ezen a képen valószínűleg Mikszáth, a kritikai

realista is mosolyogna : a polémia heve itt a biográfiát aféle hagiográfiává eszményíti.

Annál tökéletesebbek, ugyanebben a fejezetben, a mikszáthi mélységet bizonyító és elemző részek, aztán a mikszáthi romantika és realizmus egymást kiegészítő, egymással állandóan viaskodó, harmónikus és ellentmondásos lényegének megvilágítása, nemkülönben az egyes nagyobb művek, mint *Beszterce ostroma* vagy az *Új Zrinyiász* valóban mélyreható elemzése. Kár, hogy ennyi nagy mű között a *Gavallérok* méltatása nem kapta meg azt a helyet, amely alap-témájának, részleteinek, ritmusának, hibátlan felépítésének szinte félelmes szépsége révén megilletné ; Mikszáth spontán művésze mintha itt szárnyalna a legmagasabbra ; ez a könyve mutathatná be legjobb tulajdonságaival a külföld előtt s talán még fordításban is, híjján a mikszáthi stílus varázsának, a legnagyobb oroszokra, Gogolyra, Csehovra, Tolsztojra emlékeztetné az olvasót.

Szabad-e ezzel kapcsolatban e könyv, e soktávlatú könyv egyik távlathányára utalnom? Mikszáth egész pályaképe, érthetőleg és megokoltan, a magyar társadalmon belül, a századvégi magyar irodalom légkörében alakul ki — mindemellett az olvasó szívesen hallana egyetmást arról, mi történik ugyanezeken az európai irodalomban, mily jelszavak, mily művek és írók foglalkoztatják a határon túl az irodalmi közvéleményt. Mikszáthnak is ösmernie kellett, nemcsak a »kozmpolitikáknak«, az orosz Tolsztojt és Csehovot, a francia Zolát és Maupassant-t, az angolok közt legalább Dickenst, az olaszok közül talán Vergát, mert hisz a külföldi regények javát (igaz, sokszor nemcsak a javát) nálunk is azonnal lefordították s fróink s kritikásaink jó része szívesen, tán nagyon is áténgedte magát a divatos külföldi áramlatoknak. Tudjuk, Mikszáth többször is szót emelt a járványszerű kozmpolitizmus ellen, de azt is tudjuk, hogy Tolsztoj arcképe ott díszlett a dolgozószobájában, hogy Dickensen kívül Macaulayt, a történetíróit is kedvelte, hogy foglalkozott Zolával és elismerőleg nyilatkozott Maupassant parasztnovelláiról. Tudjuk, ő maga nem szerette (egy író sem szereti) az olvasmányok, a »hatások« nem egyszer tapintatlan hánytorgatását (»lett valahogy — írja egy íróról — lett a földanyától«) — de azt is tudjuk, hogy a műveltséget nem tarthatjuk az alkotás ellenségének s anélkül hogy »hatásokat« vagy »forrásokat« kutatónk Mikszáthnál, mennyit nyerne egy Mikszáth-kép európai vagy világtávlatban, kortársai vagy közvetlen elődei társaságában s a századvégi világirodalom felszíni vagy még inkább felszínalatti áramai között!

Írói munkának éppúgy mint kritikai teljesítménynek, a könyv ötödik, a pályakép

negyedik fejezete a legsikerültebb : látjuk a nagy realistát, az öregedő Mikszáthot utolsó s talán legnagyobb műveinek légkörében, de ugyanakkor a századeleji Magyarország sivatagában, s Király itt éppoly mérték-tartó szeretettel beszél Mikszáthról, mint amily fékezett, de annál hatásosabb kritikával az úri Magyarországról. S milyen biztos kézzel osztogatja, akár egy nagy rendező, a pályakép utolsó fény és árnyhatásait! Milyen emlékenmaradó élességgel, válik ki egy-egy mondata — egy bizonyítás egy cáfolat, egy fejtegetés [zaradékaként! («A régi falusi Magyarország néppel tartó nagyjainak kései utódaként élt Mikszáth« — vagy : »Gyökerei oda nyúltak vissza — a patriarchális falusi Magyarországra — de ágai túlemlkedtek rajta : egyénisége erősebb volt megkötöttségénél«). A kritikus-szépíró Gyulai legjobb lapjaira vagy legalábbis Schöpflin első, »*Magyar Irók*«-beli tanulmányaira kell gondolnunk, mikor a mikszáthi pályavégnek ezt a tömör s megrendítő leírását olvassuk. Akár Mikszáth »pesszimizmusát« iparkodik értelmezni, akár növekvő undorát az akkori politikával szemben, akár frói helyzetét a városi szecesszió s a hivatalos álparaszti népieskedés között, akár meglepő, sőt meghökkentő Mikszáth-idézeteire figyelünk, — egyre jobban kezdjük csodálni — s ez ennek a »bemelegítő« fejtegetésnek a célja — a nagy író utolsó fellobbanását a végső művekben, a társadalomkritika, a realizmus beteljesedését, a mikszáthi bölcsesség, a mikszáthi művészet kivirágzását a *Különös Házasságban*, a *Jókai*-életrajzban, a *Nosztijiu esetében* s egyes kései novellákban. Ide-sorolhatjuk-e vajjon a *Fekete Várost* is? Király mesterien világít rá mindarra a sok értékre, ami ebben a regényben is megelhet, mindamellett itt mintha Mikszáth (minden íróval megtörténik), kissé önmagát utánozná, régbévált módszereit alkalmazná : »kijátszott kártyákkal játszik« (mint Kuncz Aladár írta róla az 1910-es Nyugatban) — s akárcsak kezdő korának egyik-másik termékében, itt is valami hol tragikus, hol burleszk operett-hangulat uralkodik.

A könyv függelékében Király önállóan veti fel azokat az esztétikai problémákat, amelyeknek nem tudott kellő helyet adni a pályaképben s amelyeknek megvilágítását már azért is szükségesnek érzi, mivel téves értelmezésük elhomályosíthatná, sokszor el is homályosítja, az igazi Mikszáth-képet. Mikszáth »különceit« például finoman és megkapóan mint megrekedt »hősöket«, mint elvetélt eszményeket magyarázza, bár azért Balzac »mániákusaival« mégsem mernék őket összevetni. Mikszáth »cinizmusát« is igen mély és igen komoly érvekkel védelmezi és értelmezi — csak az nem egészen világos, mért kell ezt a cinizmust olyan írók szem-

léletével, vélt »cinizmusával« szembeállítani, akikben Király, minden különbség és távolság ellenére, a »othadt, elvtelen liberalizmus« képviselőit látja egyaránt — vagyis Kemény Zsigmondéval, a »Renanon iskolázott« Ambruséval s a Sátordy Imruskával azonosított Babitséval? Nem szölok Kemény Zsigmondról: magyarázzák őt nálam hivatottabbak; de a Renanon nevelődött Ambrus Renantól, akit valóban tisztelt, nem »ember és életgyalázó hitetlenséget« tanult, hanem a műveltség szeretetét s a tudományban való hitet, amellelt Ambrus sokféleképp és sokmindenért gáncsolhatták, de »cinikusnak«, tudtommal, még senki sem nevezte; s Babitsót épp annyi joggal azonosíthatjuk többek közt váltóhamisító regényhőseivel, mint, mondjuk, Flaubert-t Fréderic Moreau-val, vagy Balzacot Lucien de Rubempréval! Királynak, tétele bizonyítására, el kellett söpörni minden akadályt Mikszáth és Móricz rokonítása, vagy legalább is szorosabb egymáshoz közelítése elől és ebbeli buzgalomban kissé úgy tesz, mint Mikszáth különcei, akik »fustélyként forgatták kezükben a logikát«, de akik ezzel főként a »frázisos hazugságokat« vélték szétzúzni, míg Király már-már a tényekre támad, az árnyalatokra, az inponderabiliákra, amelyeket egyébként ő, a vérbeli literátor és az aggályos szerkesztő, nemcsak maga respektál, hanem másokkal is respektáltat! Mennyivel meggyőzőbb a népiességről és a romantikáról szóló fejezet, ahol Király oly bátran és okosan nyúl az egyik, tán legkényesebb mikszáthi problémához, a »miszticizmusához«, amelyet fölünyes elmésséggel a nép elnyomott vágyaiból, jobbatörő ábrándjaiból fejt ki s amelyben új utat talál a mikszáthi népiesség legmélyebb gyökereinek feltárására! A két utolsó fejezet tételei megint kevésbé teljes érvényűek s nem tudják mindig elhallgattatni akár a legjobbhiszemű Mikszáth-olvasó kételyeit: az »öszönösség« fejtegetése kapcsán Király sem dönti el egyértelműen Mikszáth ebbeli magatartásának s e magatartás következményeinek értékelését. Azért a sajátos felfogásért amely Mikszáth korában s azóta is kísértett, már a magyar irodalmi életben s amely elentétként állítja szembe az ösztönös és a tudatos alkotást, másképpen a zsenit és a műveltséget, egy kissé Mikszáth is felelős, nem annyira műveivel, mint inkább a körje szöhetett legendával. (Ugyanez a fejezet végre mégis megpendíti Mikszáthnak világ-irodalmi vonatkozásait; kár, hogy csak későn és vázlatosan, de a könyv ezzel is sokat nyer). Az utolsó fejezet, mint egy harsány induló, nyíltan és részletesen hangoztatja az eddig csak fel-felvetett s távolról éreztetett tételt: Mikszáthot, mint Ady és Móricz minden látszat ellenére legközvetlenebb elődjét a magyar irodalomban. Magát a tételt oly szép-

nek és ösztönösen igaznak érezzük, hogy szeretnénk, ha Király érvei itt döntőbbnek bizonyulnának. Csakhogy épp a Mikszáth kora, a mult század vége s a mai századé, a Hét és a Nyugat periódusa, a falusi és a városi irodalom, a népiesség és a kozmopolitizmus harca, egyelőre, épp mert oly közel van, még annyira elevennek és mert bonyolultnak látszik, irodalomtörténetileg még annyira feldolgozatlan, hogy azt láthatjuk s láttathatjuk benne, ami kedvünknek, elgondolásainknak a legjobban megfelel: Király a Nyugat nagyjai közt is azt látja főképp, ami elválasztotta őket; e sorok írója inkább azt, ami összekötötte erőfeszítéseiket... S mennyi mindent mondhatnánk még Király elejtett megjegyzéseiről, amikor végig az egész könyvben Mikszáth humorát, stílusát, bölcsességét, mesélőkedvét jellemzi egy-egy találó elemzéssel vagy formulával! Mikszáth nyelve, stílusa (amelynek Rubinyi Mózes szentelt annakidején egész könyvet) már azért is érdemelt volna külön fejezetet Királynál is, mert senki se fejtethné meg nála jobban, több szeretettel és teljesebb írásművészettel, egyrészt a mikszáthi »vázlat«, másrészt a mikszáthi »modor« titkát. Az elsőn a mesélő Mikszáth ma is közvetlen s ellenállhatatlan kedvességét, frissességét, életörömet érthetjük, azt a legfőbb adományát, amely humor, okosság, egészsége, ép embersége legjavából ötvöződött össze, amelyre rögtön ráismerünk, s amelyet árkonbokron követünk. A másik, a modor, népszerű művészek kikerülhetetlen csapdája, amely önutánzásból ered s amelyet mások, az epigonok, olyan szemfényvesztőn tudnak lemásolni: a Mikszáth-modor virtuózai ma sem haltak ki teljesen.

Mi jellemzi röviden Királynak ezt a tartalmat, ízes, annyi távlatot felvető s annyi gondolatot keltő könyvét, azon kívül, hogy új, teljes és egységes Mikszáth-képet ad a mai magyar olvasónak? Először is a szeretet, amely, igaz, imitt-amott némi túlzásra ragadtatja, viszont ez teszi képessé ennek a szép, nemes és harmónikus Mikszáth-képnek a megformálására s ez teszi főleg képessé arra, hogy egyszerre lehessen szakértő és írásművész, tudományos és élvezetes. Éppoly távol van tőle a fölünyeskedő tudógögg, mint a mindenáron való népszerűsítő hajlam: világos és szeretetreméltó, akárcsak kedvelt hőse, Mikszáth. Egy másik vonása az okosság: Király kitűnő érvelő, de érvei sohasem mindent elfojtók vagy lehengerlők, hanem ellenkezőleg ezer új érvet, olykor ellenérvet keltenek az olvasóban s ha olvassuk, mintha csak párbeszédet folytatnánk vele Mikszáthról. Egy harmadik s mindannyiánál rokonszenvesebb vonása: erkölcsi magatartása, amellyel minden helyzetből vagy eseményből, minden műből vagy megjegyzésből

azonnal ki tudja hámozni a tanító, a példaadó, a morális magot vagy célzatot, ebben is, mint könyvének egész felfogásában, a legnagyobb, a legméltóbb magyar hagyományokat s az orosz forradalmi demokraták legjobb módszereit egyesítve. Egy ily könyv és egy ilyen szerző idősebb pályatársainak nemcsak szakmabeli élvezetet, hanem bizonyos megnyugvást és elégtételt is szerez: úgy érez-

hetik magukat, mint az öleg Attinghausen, Schiller Telljének egyik hőse, akinek a forradalom osztály- és nemzedékváltásában semmi sem okozhat több örömet, mint az a tudat, hogy a kultúra maradandó hagyományait új, de jobb és erősebb kezek között tudhatja!

Gyergyai Albert

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. I. Versek. Bp. 1953. Akadémiai kiadó

*Mellette és körülé vannak
Romjai sok törött sóhajnak,
Szárnyaszegett dalok,
Szelleme gyászos töredéki,
Fájdalma átköviült emléki...
Romok közt andalog! —*

A dalnok búja — Arany János borongós verse jut eszünkbe, mikor Batsányi hagyatékát kezünkbe vesszük.

Ezeknek a verseknek a sorsa majdnem olyan viszontagságos volt, mint költőjüké. Kitépett lapoknak véletlenül megmaradt kezdőbetűiből, a költő emlékezetében évtizedek múlva felrémliő töredéksorokból, papírszeletek törmelékeiből kellett rekonstruálni a kiadónak Batsányi műveinek egyes darabjait.

Ezzel a munkával több mint száz éve adósa a magyar irodalomtudomány a linzi száműzött emlékének. Batsányi élete, egyénisége foglalkoztatta ugyan a kutatókat, irtak róla terjedelmes életrajzokat, de a hagyaték rendezésére, feldolgozására senki sem vállalkozott.

Hogy kritikai kiadás nem készült idáig műveiből, azon nincs mit csodálkozni, hiszen a felszabadulás előtt egyáltalán nem voltak kritikai kiadásaink. Ha Petőfi, Arany műveit nem méltatta erre a régi Akadémia, miért éppen Batsányi hagyatékára lett volna gondja. De az már feltűnő, hogy a magyar irodalom népszerű kiadványsorozataiból is rendszeresen kihagyták az ő műveit. Sem a Magyar Remekírók, sem a Képes Remekírók, sem az Élő Könyvek között nem talált helyet Batsányi. Toldy Ferenc 1865-ös kiadása után csak néhány (ebből szemelgetett) füzetke s az antológiákban egy-egy kiválasztott darab jelezte, hogy versei nem haltak meg végképpen.

Az akadémiai új kritikai kiadások közül kétségtelenül a Batsányi-kiadás ad legtöbb új anyagot; a főszövegben, változatokban és jegyzetekben egyaránt. A kis példány-

szám és a feltűnően magas ár (100 Ft) miatt csak a legszűkebb szakmabeli olvasóközönséghez jut el az új kötet, de a kritikai kiadást nyomon követő Magyar Klasszikusok kiadvány ezt a hibát is jóvá fogja tenni. A száműzött költő versei egy évszázados késéssel eljutnak végre a magyar olvasók kezébe.

»Batsányi János a megújuló Magyarország első jelentős politikai költője, forradalmi hagyományaink kimagasló alakja.« Ez a mondat áll a kötet jegyzeteinek élén. A jegyzeteknek és a kritikai apparátusnak egyik legfőbb érdeme, hogy Batsányi költészetének politikus jellegét kulcskérdésként kezelik. A versek keletkezési idejének és tartalmának meghatározásánál elsősorban a közvetlen politikai vonatkozásokat veszik tekintetbe. Ez a módszer minden költő magyarázatainál helyeseltető (bár néha erőszakolt értelmezésekre csábít). Az olyan izig-vérig publicista és agitátor költő műveihhez, mint Batsányié, még közelíteni sem lehet a konkrét történelmi kapcsolatok ki-elemzése nélkül.

A kritikai kiadás szerkesztői helyesen fogták fel a rájuk váró feladatot: bővebb és, alaposabb történelmi irodalomtörténeti dokumentumanyagot gyűjtöttek össze, mint amennyit a többi kritikai kiadásban találunk. A fontosabb versek jegyzeteiben nemcsak idézik, hanem magyarázzák is a költőnek az eseményekkel kapcsolatos nyilatkozatait, s egy-egy helyen elemző és értékelő tanulmányt nyújt fejleszti a jegyzetet. *A Serkentő válasz, A franciaországi változásokra, a Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz, Az európai hadakozásokra* és még számos vers jegyzete készült ezzel a módszerrel. Ahol nem elemez a jegyzet, mint *A látó* esetében, ott a vers időrendi elhelyezése is problematikus marad.

Lehetne ugyan vitatkozni azon, hogy ezek a terjedelmes értékelő jegyzetek nem találnák-e meg helyüket jobban, ha egy Batsányi-monográfia összefüggő fejtegetéseibe illeszkednének bele. De bizonyos, hogy a törté-